

A CSÖKKENTÉRTÉKŰSÉG KIFEJEZÉSÉNEK ELKERÜLÉSE – A NYELV ÉREJE

AVOIDING THE EXPRESSION OF DIMINISHED VALUE –
THE POWER OF LANGUAGE

IZBEGAVANJE IZRAZA UMANJENE VREDNOSTI –
MOĆ JEZIKA

NAGY GYÖRGY VIRÁG

MA, magyar nyelv és irodalom szakos tanár

egyetemi tanársegéd, doktorandusz, gyógypedagógus

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, egyetemi tanársegéd

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelv- és Irodalomtudományi

Doktori Iskola, Újvidék, másodéves doktorandusz

Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Gyógypedagógia Szak
virag@ff.uns.ac.rs

ÖSSZEFOGLALÓ • Az elmúlt évtizedekben jelentősen megváltozott a fogyatékossgal élő személyek társadalmi megítélése. A korábbi kirekesztő, hiányokra koncentráló szemlélet helyett mára az egyenlő jogok és az emberi méltóság elve került előtérbe. E változás nemcsak nemzetközi szinten – például az ENSZ Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezménye és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív jegyzőkönyv (2006) alapján tapasztalható, hanem a szerbiai jogszabályokban is megjelenik, például a fogyatékossgal élő személyek diszkriminációjának megelőzését szabályozó törvényben (*A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye*, 33/2006. és 13/2016. számok) és az egyéni oktatási tervről szóló rendeletben (*A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye*, 76/2010. szám) is. – A dolgozat a gyógypedagógiai fogalomhasználat kommunikációs és attitűdformáló szerepét vizsgálja, bemutatra, hogy a magyar szaknyelv miként alakult a 19. század végétől napjainkig, és hogyan fejezi ki a társadalom változó hozzáállását a fogyatékossgal élő személyekhez. A vizsgálat kiterjed a magyar szinonimaszótár elemzésére is, amely rávilágít, hogy a régebbi diagnosztikai elnevezésekhez gyakran pejoratív szinonimák társulnak, jelezve a korabeli társadalmi előítéleteket. – Külön hangsúlyt kap a magyar és a szerb terminológia összevetése: a két rendszer összehasonlítása lehetőséget ad arra, hogy a határ mindkét oldalán azok, akik meg kívánják érteni a má-

sik ország fogalomhasználatát, könnyebben eligazodjanak a szaknyelvben. Az eredmények egyértelművé teszik, hogy a terminológia nem csupán nyelvi jelenség, hanem közvetlenül befolyásolja az érintettek önértékelését, társadalmi megbecsültségét és méltóságát.

KULCSSZAVAK • **fogyatékoság, gyógypedagógiai terminológia, kommunikációs hatás, társadalmi attitűd, nyelvi előítéletek, szemléletváltás**

BEVEZETŐ

Az elmúlt évtizedekben a fogyatékosággal élő személyek társadalmi megítélése jelentős átalakuláson ment keresztül. Míg korábban a kirekesztés és a deficitközpontú szemlélet volt meghatározó, napjainkra egyre inkább az egyenlő jogok, az emberi méltóság és az esélyegyenlőség biztosítása került előtérbe. A változást jogszabályi szinten is tetten érhetjük: nemzetközi és hazai szinten is megszülettek azok a törvények, amelyek a diszkrimináció kiküszöbölését célozzák, például a szerbiai fogyatékkal élő személyek diszkriminációjának megakadályozásáról szóló törvény (A fogyatékosággal élő személyek diszkriminációjának megelőzését szabályozó törvény – *A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye*, 33/2006. és 13/2016. számok), valamint a *Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezmény* (UN Convention On The Rights Of Persons With Disabilities – UNITED NATIONS 2006), amelyet több mint 190 ország ratifikált. A jogi szabályozással párhuzamosan a közbeszéd nyelvezete is fokozatosan átalakult, és ezzel együtt a szakmai fogalomrendszer is új irányt vett. A korábbi, gyakran pejoratív és megbélyegző kifejezések helyett ma már olyan terminológia használata vált kívánatosná, amely nem értékítéletet közvetít, hanem a személyek szükségleteire és támogatási lehetőségeire irányítja a figyelmet. Ez a nyelvi változás jól tükrözi a társadalmi attitűdök átalakulását: a fogyatékosággal élő személyek nem csökkent értékűként, hanem egyenrangú társadalmi szereplőként jelennek meg a diskurzusban. Mindez rávilágít arra, hogy a nyelvhasználat és a társadalmi szemléletmód szoros kölcsönhatásban áll egymással, és a terminológia alakulása mindig az adott korszak értékrendjét fejezi ki.

Jelen tanulmány a gyógypedagógiai segítséggel élő csoportokat jelölő kifejezések kommunikatív hatását, tulajdonságait tárja fel. A gyógypedagógiai fogalomrendszer egy rendkívül bonyolult és változékony struktúra, amelyben még a szakavatottak is néha nehezen tájékozódnak el. A sok egymásnak alá-, fölé- és mellérendelt diagnosztikai kategória olyan kifejezéshalmazt alkot, amely nem teljesen egységes. A gyógypedagógia, pszichológia és orvostudo-

mány gyakran eltérő szavakkal jelöli ugyanazokat a csoportokat, ez tovább bonyolítja a rendszerben való eligazodást. A magyar gyógypedagógiai fogalomhasználat az évszázadok, de különösen az utóbbi évtizedek során jelentős változásokon ment keresztül. A különféle többségi fejlődésmentől eltérő tüneteket mutató személyeket olyan szavakkal illették, amelyek tükrözték a társadalom róluk alkotott szemléletét, hozzájuk való hozzáállását. A korabeli és a napjainkban használt fogalmakat összehasonlítva megállapítható, hogy a gyógypedagógiai terminológia mindig a diszciplináris szemléletváltozást követi, és a fogyatékos személyek iránti társadalmi attitűdöt tükrözi (KOVÁCS 2021: 292). A dolgozatban bemutatott adekvát és nem megfelelő kifejezések használatára vonatkozó példák azt fejezik ki, hogy a kommunikáció mekkora (sokszor tudatalatti) hatással bír az emberre – a befogadóra és a feladóra egyaránt.

RÉGI FOGALOMRENDSZER

Jellemző a gyógypedagógiai fogalmak ciklikusan ismétlődő változására, hogy az adott emberszoportot jelölő szó használatához annyi negatív, pejoratív képzettársítás tapad, hogy idővel elkezd szakszerűtlenül hangozni az adott kifejezés (pl. a *hülye*, *retardált*, *idióta* szavak a 19. században hivatalos diagnosztikus kategóriákat jelöltek). Roboz József, a 19–20. század fordulóján gyakorló gyógypedagógus nyelvhasználatában olyan idejétmúlt kifejezéseket figyelhetünk meg, amelyeket a 21. századra sértőnek, finoman fogalmazva szakmaiatlannak tart a közvélemény: „a *gyengetehetségű* gyermekek nem sorolhatók sem a *hülyék*, sem pedig a *gyengeelméjűek* osztályába, mert képezhetőség tekintetében nem csak hogy messze túlhaladják az *idiótákat* és *imbecilliseket*, de sőt szakszerű nevelés és oktatás által a *normális értelmet* megközelítő színvonalra emelhetők fel, úgy hogy arra is van eset, hogy az ily gyermekek egy-két évi szakszerű oktatás után átléphetnek az elemi népiskolába, a mint ezt a *gyengetehetségű* gyermekek számára külföldön fennálló iskolák bizonyítják” (ROBOZ 1898: 13).

A 19. század második felétől napjainkig vizsgált időszakok alapján megállapítható, hogy az évtizedek során az enyhén értelmi fogyatékos gyermekekről szóló pedagógiai diskurzusok száma megnőtt (KOVÁCS 2021: 292). A primer források elemzése lehetővé tette a „gyengetehetségű” tanulókról való korabeli pedagógiai gondolkodás feltárását. A gyengetehetségű, debilis (mai fogalomhasználattal kifejezve „enyhén értelmi fogyatékos tanulók”) elnevezés a 19. század végétől a 20. század második harmadáig a fogyatékoság tradicionális megközelítésére utalt, ami a biológiai állapot megváltozásában ragadta meg a fogyatékoság fogalmát, a problémát pedig a fogyatékos személyben látta

(KOVÁCS 2021: 292). Ma ez a nézőpont idejétmúlttá vált: a korszerű gyógypedagógia nem a fogyatékos gyermekek deficitjének tartja, hogy nem tudnak megfelelően érvényesülni, hanem ezt a problémát a társadalom nem megfelelő felkészültségének, hozzáállásának tulajdonítja. Ezt tükrözi a mai fogyatékos-ságról szóló diskurzus, amely azt hangsúlyozza a diagnosztikai kategóriák új elnevezéseivel is, hogy mit kell tennünk egy-egy tanulóért ahhoz, hogy megfelelően valósuljon meg az oktatása, nem pedig azt, hogy milyen hiányosságai vannak. A tanulókat ma már nem imbecillisnek, retardáltak nevezük, hanem speciális nevelési igényűnek – tehát nem a gyermeket minősítjük, hanem azt kommunikáljuk, hogy mire van szüksége: speciális nevelésre.

A régi elnevezésekkel, mint amilyenek az *imbecillis*, *imbi*, *kisegítő*, *foglalkoztató iskola*, *oligofrén* még ma is találkozhatunk. Ritkább esetben a szakmabeliek is használják ezeket az elnevezéseket, mivel a terminológia a mai napig sem teljesen egységes, másrészt az oka a régi elnevezésekhez való ragaszkodásnak az, hogy a húsz évvel ezelőtt végzett gyógypedagógusok még *oligofrénpedagógiának* nevezett szakon végeztek (RADVÁNYI 2007: 3).

A MAGYAR GYÓGYPEDAGÓGIAI FOGALMAK VÁLTOZÁSA

Sokan kifogásolták a századfordulón bevezetett *gyógypedagógia* elnevezést. Többen magyartalannak tartották, továbbá úgy gondolták, nem fedi teljesen azt az eljárást, mely a gyógyításhoz kötött közfogalomnak felel meg. „Tényleg nem gyógyít; mindössze speciális tanítási eljárás segítségével lehetővé teszi azt, hogy egyes érzékek működésbeli hiányát, vagy nagyobb fokú zavarát, más érzékek, illetve érzékszervek igénybevételével kiegyenlítsük” (NÁRAY-SZABÓ 1909: 1).

Magyarországon a legelterjedtebben használt gyűjtőfogalom, a fogyatékoság elnevezés helyett a *speciális nevelési szükséglet*, *sajátos nevelési igény* kifejezések használata javasolt, amelyek még egy lépcsőfokkal feljebb mutatnak a pozitív irányú szemléletváltás útján. A fogalmak ilyen jellegű változása a társadalomban történt attitűdváltozást mutatja. A tudományos fogalomalkotás differenciálódásával megjelent a szociális nézőpont figyelembevétele alapján az akadályozottság fogalma. Az akadályozottság fogalmának megjelenése után született meg, azt kitérítve, ugyanakkor a nevelés-oktatás időszakára szűkítve használatát a *speciális nevelési szükséglet* fogalma (PAPP 2002). A 2005–2006-os tanév során meghatározó előrelépés történt a magyarországi gyógypedagógiai diagnosztikát segítő alapfogalmak rendszerezésében, a tanulási nehézségek három típusát különítették el: a *tanulási elmaradás/gyengeség* (átmeneti), a *tanulási zavar* (részleges), valamint a *tanulási akadályozottság* (átfogó és tartós).

A *speciális nevelési szükséglet* kifejezés kevésbé pejoratív a *fogyatékos* jelzőhöz képest, mivel nem a személyből fakadó hiányosságokra és képességdeficitekre helyezi a hangsúlyt. Ez az általános megnevezés szándékosan kerül a fogyatékosági kategóriák konkrét megjelölését. A fogalom kiterjed a kevésbé egyértelműen meghatározható, inkább átmeneti, valamint nem teljesen organikus eredetű nevelési szükségletekre is (FISH 1989: 27). Ezzel az attitűdváltással szinkronban van a szerbiai *egyéni fejlesztési terv* (IOP) terminológia is, amelyre szintén igazak a fent leírt nézetek. Arra összpontosít a fogalom, hogy a társadalomnak mit kell tennie a gyermekért (egyéni fejlesztési programot biztosítani), nem pedig a gyermeket minősíti.

A mai hivatalos gyógypedagógiai fogalomhasználat szerint a legújabb és legmegfelelőbb kifejezés a 70 IQ-ponton aluli személyek leírására, azaz az értelmi fogyatékosokra az *intellektuális képességzavar*. Azon személyek tartoznak e csoportba, akik az intellektuális funkcionálás, valamint az adaptív magatartás akadályozottságát mutatják (MEGGYESNÉ HOSSZÚ – NAGYNÉ HEGEDŰS 2015). Ezt a főfogalmat súlyosság szerint feloszthatjuk enyhe, közepesúlyos, súlyos és igen súlyos fokú intellektuális képességzavarra. Az intellektuális képességzavar az értelmi fogyatékoság kifejezéssel szemben kevésbé implikálja azt a felfogást, mely szerint a diagnosztizált személyek „fogyatékkal” rendelkeznek, tehát kevesebbek a „normálisnak” titulált populációtól. Az elnevezésben az „intellektuális” utal a kategória természetére, a „képességzavar” kevésbé mutat értékítéletet, nem hangsúlyoz egy végleges, lezárt állapotot a „fogyatékosággal” szemben.

A SZERBIÁBAN HASZNÁLATOS GYÓGYPEDAGÓGIAI FOGALOMRENDSZER

A következő fejezetben taglalt adatoknak a következő szerbiai törvények a forrásuk: *Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje* (Rendelet az egyéni oktatási tervhez való jog megállapításáról, annak alkalmazásáról és értékeléséről – *A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye*, 76/2010. szám), *Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju* (Az alapfokú oktatásról és nevelésről szóló törvény – *A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye*, 55/2013., 101/2017., 27/2018. – más törvény, 10/2019., 129/2021., 92/2023. és 19/2025.), *Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom* (A fogyatékkal élő személyek diszkriminációjának megakadályozásáról szóló törvény – *A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye*, 33/2006. és 13/2016.).

A szerbiai törvények nem tartalmi, hanem gazdasági szempont alapján kategorizálják a különböző akadályok megszüntetésére és megfelelő támo-

gátásra szoruló tanulókat, ugyanakkor a sajátos igények leírására sem alakult ki egységes fogalomhasználat. Leggyakrabban a *fogyatékosággal élő személy* ('osoba sa invaliditetom', azaz 'veleszületett vagy szerzett mozgásszervi, érzékszervi, értelmi vagy érzelmi fogyatékosággal küzdő személy' – *A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye*, 33/2006.), illetve a *fejlődési zavarokkal küzdő* ('smetnja u razvoju') és *fogyatékosággal élő* ('invaliditet') *gyermek* (*A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye*, 55/2013.) kifejezések jelennek meg a törvényekben. Ezenkívül megjelenik az *érzékeny* (*veszélyeztetett*) *csoportok* ('osetljivih grupa') kifejezés is, ide a fejlődési zavarral küzdő, fogyatékosággal élő, tanulási nehézségekkel küzdő gyermekeket sorolják (*A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye*, 63/2010.; VIAKTER–D. MOLNÁR 2017: 67).

Az IOP betűszó az *Individualni obrazovni program* kifejezést takarja, amely magyarul 'egyéni fejlesztési tervnek' feleltethető meg. Szerbiában a pedagógiai gyakorlatban nem léteznek a SNI, BTMN és hasonló, Magyarországon használatos diagnosztikai kategóriák. Az egyéni tanterv szerint tanuló diákokat különböző IOP-osztályokba sorolják. Az IOP-nak három fokozata van, attól függően, hogy milyen megsegítést kap a gyermek. A különleges bánásmódot igénylő tanulókat az egyéni oktatási tervre (IOP) jogosultság alapján csoportosítják (Službeni glasnik RS 76/2010 – ford. VIAKTER–D. MOLNÁR 2017: 67):

- *tanulási nehézséggel küzdő* ('teškoće u učenju') *gyerek*: *specifikus tanulási zavarral küzdő* ('specifičnih smetnji učenja') vagy *viselkedési problémával* ('problema u ponašanju') és *érzelmi fejlődéssel küzdő* ('emocionalnom razvoju') *gyermek*;
- *fejlődési zavarral küzdő* ('smetnja u razvoju') vagy *fogyatékosággal élő* ('invaliditet') *gyermek*: *testi* ('telesne'), *motorikus* ('motoričke'), *érzékszervi* ('čulne'), *értelmi* ('intelektualne') vagy *halmozott zavarral küzdő* ('višestruke smetnje') vagy *autizmus spektrumzavarral küzdő* ('smetnje iz spektra autizma') *gyermek*;
- *szociálisan hátrányos helyzetben élő gyermek* ('živi u socijalno nestimulativnoj sredini'): *szociális*, *gazdasági*, *kulturális*, *ingerszegény nyelvi környezetben élő* vagy *hosszú ideig egészségügyi ellátásban részesülő*, illetve *szociális intézményben élő tanuló*;
- *kivételes képességű tanuló* ('učenik sa izuzetnim sposobnostima').

A MEGFELELŐ KIFEJEZÉSEK HASZNÁLATÁNAK FONTOSSÁGA

Sokunkban felmerülhet a kérdés, hogy mi szükség van egy fogalom új szóval való jelölésére, amikor a két jelölőnek teljesen megegyezik a jelöltje. Erre a válasz az, hogy valóban, az *intellektuális képességzavar* fogalom tartalma megegyezik az *értelmi fogyatékos*sággal, azonban a társadalmi attitűdváltás egy új kifejezés létrehozását sürgette. Egyelőre az *értelmi fogyatékos* még igencsak köztudatban és közhasználatban van az *intellektuális képességzavar* ellenében. A két fogalom ugyanazt az embercsoportot jelöli, de más hozzáállást tanúsít a csoport tagjaihoz. Sokan – köztük maguk az érintett személyek is – negatív kicsengésűnek és sértőnek érzik az értelmi fogyatékos kifejezést, mivel az egy túlhaladott szemléletet tükröz, amely szerint a fogyatékos egy kórosi előzményből fakadó, visszafordíthatatlan, végső állapotot, károsodást jelent. A régen elavult *mentális retardáció* kifejezés is ugyanezt az említett embercsoportot jelöli, de ez a kifejezés mára egyértelműen sértővé vált, használata kerülendő. Ezzel ellentétben az intellektuális képességzavar a gyógypedagógiai diagnosztika szempontjából adekvát állapotleírást nyújt, illetve kiindulópontot kínál a fejlesztési célok megállapításához (BARTHEL 2020: 7).

Kívülállóként könnyen előfordulhat, hogy valaki nem tulajdonít jelentőséget annak, milyen megnevezést használunk a fogyatékosokkal élő személyekre. Az olyan kifejezések, mint *értelmi fogyatékos*, *mentálisan retardált* vagy *intellektuális képességzavarral élő személy* ugyanarra a populációra utalnak, ezért felmerülhet a kérdés: miért számít, melyik elnevezést alkalmazzuk? A szóhasználat és a kommunikáció azonban kiemelkedő jelentőséggel bír: alapvetően befolyásolja az érintettek önértékelését, jóllétét és a társadalomban betöltött szerepük méltóságát. Ezt a következőkben néhány példán keresztül kívánom szemléltetni.

Fogyatékos – fogyatékos személy. Példamondat: A *fogyatékos* a sárga sálát választotta. – Degradáló, amikor egy személyt a sok közül az egyik (erősen stigmatizált) tulajdonságával azonosítják. Ez azt sugallja, hogy a fogyatékos személyre nem hétköznapi emberi lényként tekintenek, akinek egy komplex személyisége van, és csupán egyik tulajdonsága a fogyatékosága. Sokkal több tiszteletet sugároz (ha valamiért van értelme kihangsúlyozni ezt a tulajdonságot), ha a *fogyatékos* szót jelzőként használjuk, nem pedig főnévként. Például: *A vak gyerekek új tankönyveket kaptak. Az értelmi fogyatékos tanulók tantermet felújítják.* – Ekkor a fogyatékos jelölő szavak csupán egy jelzőként funkcionálnak, nem pedig a teljes személyiséget jelölik, mondhatni helyettesítik. Teljesen más tartalommal telik meg, amikor azt mondjuk, hogy: *A vakok új tankönyveket kaptak. Az értelmi fogyatékosok tantermet felújítják.*

Tolószék – kerekesszék. Mi a különbség? A tolószék kifejezés magában hordozza a rejtett tartalmat, hogy ezt a széket egy második személynek tolnia kell. A székben ülő személy magatehetetlenségére, önállótlanására sokkal nagyobb hangsúly kerül, mint a kerekesszék szó használata alkalmával. A befogadó számára a kerekesszék egyszerűen egy olyan ülőalkalmatosságot jelent, amely kerekékkel van ellátva. Nem implicálja, hogy ez egy segítségre szoruló személynek az eszköze lenne. Talán aprónak, észrevehetetlennek tarthatjuk ezt a különbséget, de fontos tudatosítanunk magunkban, hogy a kerekesszékekkel közlekedő emberek számára sokat számít, hogy egy ilyen kifejezéssel nem társítunk hozzájuk automatikusan szükségtelenül önállótlanágot sugárzó konnotációkat.

Normális – többségi fejlődésmenetű. A *normális* kifejezés gyakran a többségi fejlődésmenetre utal, ugyanakkor használata problematikus lehet, mivel implicit módon azt sugallja, hogy akik nem ebbe a kategóriába tartoznak, azok „nem normálisak”. Ez a megfogalmazás kirekesztő és pejoratív hatást kelthet. Sokkal tiszteletteljesebb megoldás, ha a többségi társadalmat is egy, a kisebbségi csoportokra alkalmazott terminológiához hasonló szerkezetű kifejezéssel nevezzük meg. Ily módon minden egyén két egyenrangú kategóriába sorolható: *többségi fejlődésmenetű*, illetve a *többségitől eltérő fejlődésmenetű* személyek. Az ilyen megfogalmazás mentes minden értékítélettől, és nem sugall sem alsó-, sem felsőbbrendűségi viszonyt a két csoport között.

Kategória – alany. Néhány példa a szakkifejezések helyes használatára:

- Enyhe értelmi fogyatékoság – enyhén értelmi fogyatékos személy
- Intellektuális képességzavar – intellektuális képességzavart mutató gyermek, tanuló
- Enyhe fokú intellektuális képességzavar – enyhe fokú intellektuális képességzavart mutató gyermek, tanuló
- Tanulási/tanulásban akadályozottság – tanulásban akadályozott gyermek, tanuló
- Sajátos nevelési igény – sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló
(MEGGYESNÉ HOSSZÚ – NAGYNÉ HEGEDŰS 2015).

Számos hasonló példát lehetne még felsorolni, de ezen a néhányon is érzékelhető a szavaknak, a kommunikáció megfelelő használatának a hordereje. Természetesen nem tekinthető súlyos hibának, ha valaki esetenként nem a legpontosabb kifejezést használja. A gyógypedagógia területén dolgozó szakemberek és maguk az érintettek is tisztában vannak azzal, hogy a szakterület terminológiája rendkívül összetett és érzékeny. Éppen ezért a legfontosabb a megfelelő szándék és attitűd, amely a fogyatékosággal élő személyekkel való

kommunikációt vezérli. A fogalomhasználat pontossága ehhez képest másodlagos szerepet játszik. Sokszor a szakemberek is vétenek efféle hibákat a folyamatosan változó, bonyolult struktúrájú, egymásnak alá-, föl- és mellérendelt kifejezések használata közben.

A FOGYATÉKOS EMBEREK IRÁNTI ATTITŰD

A tipikus fejlődésmentű emberek fogyatékos személyekről alkotott képe fontos eleme a fogyatékosügyet illető általános társadalmi megítélésnek. A történelem során használt kifejezések, amelyek a fogyatékos személyek jelölésére szolgáltak, eredetileg neutrális, csupán leíró célzattal jöttek létre. Az idő folyamán azonban ezek a szavak fokozatosan értéktelítettekké váltak.

„A »bolond« és a »hülye« szavak mára már sértéssé változtak a magyar nyelvben, holott eredetileg az értelmi fogyatékos emberek semleges megjelölésére jöttek létre. Érdekes módon azonban (és ez minden bizonnyal nem véletlen, hanem azzal van kapcsolatban, hogy szociálisan milyen társadalmi csoportokból kerülnek ki az egyes fogyatékos-kategóriák alá sorolódók) a »dadogó«, a »vak« és a »siket« kifejezések nem váltak olyan mélyen negatív kicsengésűekké az idők során, mint amilyenné a »béna« vagy még inkább a »hülye« szavak váltak” (BÁNFALVY 2009: 53).

Mai szemmel a Képezhető Hülyék és Gyengeelműek Budapesti Országos Magyar Királyi Nevelő- és Tanintézetének vagy Frim Jakab 1875-ben indult „hülyenevelő” intézetének neve sértőnek (egyesekek számára talán egyenesen komikusnak) hat, pedig ezek egy-egy teljesen hivatalos intézménynévnek számítottak a 19–20. századfordulón.

Érdeemes vizsgálat tárgyává tenni, hogy a *Magyar szinonimaszótár* milyen kifejezéseket társít az egyes fogyatékoságtípusokhoz. Az online is elérhető szinonimaszótár¹ a vak emberekre öt (*világtalan, gyengén látó, vaksi, látás sérült, látásképtelen*), a siket személyekre négy (*nagyothalló, csökkent hallóképességű, süket, halláskárosult*), a mozgáskorlátozott emberekre hat (*korlátozott, fogyatékkal élő, sérült, rokkant, mozgássérült, munkaképtelen*) kifejezést nevez meg. A leginkább negatív közmegítélés alá eső értelmi fogyatékos emberekre ehhez képest az 1978-as kiadású *Magyar szinonimaszótár*ban harmincegy szinonimát ismer a magyar nyelv, ezek többsége vicces, gúnyos, lenéző (BASS-TORDA 1988). Az értelmi fogyatékos személy és az értelmi foga-

¹ Magyarország szinonimaszótárának honlapja. <https://szinonimaszotar.hu>.

tékosság szavainknak a következő szinonimáit találjuk meg (MESTERHÁZI 1985: 232–233):

- „hülye, korlátolt, cretin, tompaelméjű, gyengeelméjű, együgyű, gyengetehetségű, gyöngeszellemű, fogyatkozásokkal terhelt, fogyatékos elméjű, fogyatékos értelmű, csökkent értelmű, szellemi fogyatékos, debilis, imbecillis, idióta, oligofrén, akadályozott, korlátozott, gátolt, zavart, nehezített, eltérő értelmi fejlődést mutató stb.
- hülyeség, gyengeelméjűség, tompaelméjűség, cretinizmus, idiotizmus, szellemi gyengeség, fatuitas (= tompaelméjűség), imbecillitás (= gyengeelméjűség), szellemi fejletlenség, butaság (= imbecillitas ingenii), gyenge- és tompaelméjűség (= idiotizmus), butaság (= cretinizmus), elmebetegség, szellemi zavarodottság, ingerült – szenvtelen – tunya hülyeség, szellemi fogyatkozás, bárgyúság (= idiotia), gyenge tehetség (= Imbecillité, Schwachsinn), gyengeelméjűség (Débilité, schwache Begabung), értelmi fejlődési zavar, debilitas, imbecillitás, idiotia, oligofrénia, értelmi fejlődésben megmutató gátoltság, akadályozottság, eltérő értelmi fejlődés, tanulási akadályozottság stb.”

Érdemes megjegyezni, hogy az *értelmi fogyatékos* vagy az *intellektuális képességzavar* kifejezések jelenleg nem szerepelnek az online szinonimaszótárban. Amennyiben azonban a korábbi, mára elavult diagnosztikai elnevezésekre keresünk rá, számos erősen pejoratív, degradáló és sértő szinonimával találkozhatunk, ami jól szemlélteti a fogalom történeti megítélésének változását. Ezekben az elnevezésekben tükröződik a társadalom értékítélete, amelyre nagy hatással van a nyelvhasználat.

„Az emberi lények nem csupán az objektív világban élnek, és még csak nem is csupán csak a társadalmi tevékenység világában – miként azt általában hiszik –, hanem jelentős mértékben ki vannak szolgáltatva annak a nyelvnek is, amely az illető társadalom kifejezésének az eszköze. Naiv dolog azt hinni, hogy az emberek a valósághoz a nyelv nélkül viszonyulnak, s hogy a nyelv csupán a kommunikáció és a reflexió alkalmi eszköze. A való helyzet az, hogy a világgépet jelentős mértékben a nyelv határozza meg” (SAPIR 1971: 46–47).

Az elmúlt évtizedekben a gyógypedagógiai diagnosztikai kategóriákhoz kapcsolódó terminológia változása kifejezetten érzékelhető. A gyógypedagógia tradicionális megközelítése a biológiai állapot megváltozásában ragadta meg a fogyatékos fogalmát, a problémát pedig a fogyatékos személyben

látta. Ez a felfogás hosszú ideig nem változott. Ahogy arról már korábban is szó volt, a gyógypedagógiai fogalmak mindig tükrözték a fogyatékos személyek iránti társadalmi attitűdöt. Az enyhén értelmi fogyatékos gyermekek megnevezése a 19. század végétől a 20. század közepéig a fogyatékoság hagyományos felfogását tükrözte: ebben az időszakban a tanulókat *debilisnek* (gyengefelfogásúnak) nevezték.

„A »fogyatékos« fogalom évszázadokon keresztül a társadalomnak az önálló életvezetésre képtelen embercsoportját jelölte, csak hogy a kifejezés tartalma arra utal, hogy az érintettek valamiben kevesebbek, csökkentértékűbbek másoknál. Ez a megközelítés az egységes, koherens értékrendet képviselő Európában elfogadhatatlan, a közösség ugyanis garantálja az azonos esélyekhez való jogaikat. Finomabb szóhasználat a »fogyatékkal élő«, mert biológiai sérülésre irányuló töltése nem olyan erős, és kifejezi az egyén »önhibáján kívül« keletkezett állapotát” (N. TÓTH 2015: 72).

Ez a megnevezés sem tökéletes, hiszen még mindig a „csökkentértékűség” állapotára asszociál, és nem fejezi ki kellően az eltérő, főként neveléssel összefüggő szükségleteket (RÉTHY 2002: 316).

ÖSSZEFOGLALÁS

A dolgozat a régi magyar gyógypedagógiai fogalomrendszer felvázolásával, majd annak fokozatos változásának bemutatásával azt igyekszik szemléltetni, hogy a történelem folyamán változó, fogyatékos személyekről szóló diskurzuson mennyire élesen látszik az ehhez a kisebbségi csoporthoz való társadalmi hozzáállás. Célja az olvasó számára példákkal egyértelművé tenni a megfelelő gyógypedagógiai kifejezések használatának az előnyét, megmagyarázni, hogy bizonyos kifejezések miért kommunikálnak csökkentértékűséget, miért lehetnek degradálóak a fogyatékos személyekkel kapcsolatos személyekről szóló diskurzusban. A Szerbiában használatos gyógypedagógiai szakkifejezéseket magyarra fordítva, összefüggő rendszerben tárgyalja a dolgozat, világossá téve a magyarországi és szerbiai fogalmak kommunikációs hatásában a különbségeket, azonosságokat.

A nem szakmabeliek számára, illetve akiknek nincs közeli, fogyatékkal élő ismerősük, teljesen természetes, hogy nehézséget okoz a dolgozatban tárgyalt bonyolult gyógypedagógiai fogalomrendszernek a használata. Kommunikáció során a fogyatékos emberekkel, emberekről szóló diskurzusban a legfontosabb, hogy az ember az elfogadó és támogató attitűdjét igyekezzen

kifejezni. Ha nem is tökéletes fogalomhasználata, a személyközi kommunikáció során a szakavatottak (maguk a fogyatékos személyek, az ő családtagjaik, gyógypedagógusok) minden bizonnyal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az ember szándékának és hozzáállásának, mint a pallérozott gyógypedagógiai szakkifejezések használatának.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÁNFALVY Csaba 2009. Gyógypedagógiai szociológia. Második, bővített kiadás. In: KÖNCZEI György (sorozatszerk.): *A háttérismeretek és a szemléletformálás szövegei. Szociológiai-szociálpolitikai gyűjtemény.* Fogyatékoságtudományi Tanulmányok 8. / Disability Studies 8. Eötvös Loránd Tudományegyetem – Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Budapest
- BARTHEL Betty 2020. *Hogyan támogassuk az intellektuális képességzavart mutató gyermekeket? Útmutató a középsúlyosan értelmi fogyatékos tanulók integrált neveléséhez.* Tantervi és Módszertani Útmutató Füzetek. Eszterházy Károly Egyetem, Eger. <https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2020/10/utmutato-a-kozepssulyosan-ertelni-fogyatekos-tanulok-integralt-neveleshez.pdf>. (2025. 08. 18.)
- BASS László – TORDA Ágnes 1988. „Ők” és „Mi”. A fogyatékoság témája a magyar sajtóban. In: *Gyógypedagógiai Szemle*, 3., 101–107.
- FISH, John 1989. *What is Special Education?* Milton Keynes: Open University Press, Philadelphia
- KOVÁCS Krisztina 2021. A „gyengetehetségtől” az enyhe értelmi fogyatékosáig: jelentősebb fogalmi változások – Múlt és jelen. In: *Gyógypedagógiai Szemle*, 4., 279–294. <https://ojs.elte.hu/gyogypedaszemle/article/view/3238/3453>.
DOI: <https://doi.org/10.52092/gyosze.2021.4.3>
- MEGGYESNÉ HOSSZÚ Tímea – NAGYNÉ HEGEDŰS Anita 2015. *A tanulásban akadályozottak pedagógiájának komplex megközelítése.* Mentorháló. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Szeged. https://eta.bibl.u-szeged.hu/1682/2/tan_ak/www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/A_tanulasban_akadalyozottak/index-2.html. (2025. 08. 18.)
- MESTERHÁZI Zsuzsa 1985. Az értelmi fogyatékoság változó meghatározásainak előfordulása gyógypedagógiai nevelési dokumentumokban. In: ILLYÉS Sándor (szerk.): *Nevelhetőség és általános iskola II.* Oktatókutató Intézet, Budapest, 185–241.
- N. TÓTH Ágnes 2015. A hazai terminológia fejlődése. In: N. T. Á.: *A pedagógia adósságai.* Savaria University Press. Szombathely, 72–76.
- NÁRAY-SZABÓ Sándor 1909. Bevezető. In: *Magyar Gyógypedagógia*, 1., 3.

- PAPP Gabriella 2002. Tanulásban akadályozott gyermekek iskolai integrációja a szakemberek közötti kooperáció tükrében. In: *Magyar Pedagógia*, 2., 159–178.
- RADVÁNYI Katalin 2007. *Az értelmi fogyatékosok ellátásának szakmai és intézményi feltételrendszere*. Magyarország Holnap. Oktatás és Gyermekesély Kerekasztal
- RÉTHY Endréné 2002. Integrációs törekvések Európában. In: BÁBOSIK István – KÁRPÁTI Andrea (szerk.): *Összehasonlító pedagógia*. BIP, Budapest, 314–332.
- ROBOZ József 1898. *A gyengétebbségűek oktatása*. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedés, Budapest. <https://mek.oszk.hu/18200/18232/18232.pdf>. (2023. 02. 09.)
- SAPIR Edward 1971. *Az ember és a nyelv*. Gondolat, Budapest
- A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye 33/2006, 13/2016 = Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom (2006, 2016) In: *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 33/2006, 13/2016. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_diskriminacije_osoba_sa_invaliditetom.html. (2025. 08. 18.)
- A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye 76/2010 = Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje. In: *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 76/2010. http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/2010_10/t10_0342.htm. (2025. 08. 18.)
- Törvény az alapfokú oktatásról és nevelésről = Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju. In: *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 55/2013, 101/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019, 129/2021, 92/2023 i 19/2025. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovnom_obrazovanju_i_vaspitanju.html.
- UNITED NATIONS 2006 = *Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)*. United Nations, New York. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>. (2025. 08. 18.)
- VIAKTER Olga – D. MOLNÁR Éva 2017. A többségi általános iskolákban működő speciális oktatással kapcsolatos pedagógustapasztalatok, -attitűdök Vajdaságban. In: *Iskolakultúra*, 1–12., 66–76. <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21893/21672>. (2025. 08. 18.)
DOI: 10.17543/ISKKULT.2017.112.66

ABSTRACT • In recent decades, the social perception of persons with disabilities has changed significantly. Instead of the previous exclusionary and deficit-focused approach, the principles of equal rights and human dignity have now come to the fore. This shift can be observed not only at the international level – for example, through the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol (2006) – but also in Serbian legislation, such as the Law on the Prevention of Discrimination against Persons with Disabilities (“Official Gazette of the Republic of Serbia”, no. 33/2006 and 13/2016) and the Regulation on Individual Education Plans (“Official Gazette of the Republic of Serbia”, no. 76/2010). – The paper examines the communicative and attitude-shaping role of terminology used in special education, showing how Hungarian professional language has evolved from the late 19th century to the present day and how it reflects the changing societal attitudes towards persons with disabilities. The study also includes an analysis of the Hungarian thesaurus, which reveals that older diagnostic labels are often associated with pejorative synonyms, indicating prevailing social prejudices of the time. – Special emphasis is placed on comparing Hungarian and Serbian terminology: this comparative approach enables professionals on both sides of the border to better understand each other’s conceptual systems. The findings clearly demonstrate that terminology is not merely a linguistic phenomenon but directly influences the self-esteem, social recognition, and dignity of the persons concerned.

KEY WORDS • **disability, special education terminology, communicative impact, social attitude, linguistic prejudice, change in perspective**

SAŽETAK • Tokom poslednjih decenija društvena percepcija osoba sa invaliditetom značajno se promenila. Umesto ranijeg isključujućeg pristupa usmerenog na nedostatke, danas u prvi plan dolaze principi jednakih prava i ljudskog dostojanstva. Ova promena je uočljiva ne samo na međunarodnom nivou – na primer kroz Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom i njen Fakultativni protokol (2006) – već i u zakonodavstvu Srbije, kao što su Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom („*Službeni glasnik Republike Srbije*”, broj 33/2006 i 13/2016) i „*Pravilnik o individualnom obrazovnom planu*” („*Službeni glasnik Republike Srbije*”, broj 76/2010). – Rad ispituje komunikaciju i stavotvornu ulogu terminologije u specijalnoj pedagogiji, prikazujući kako se stručni jezik na mađarskom menjao od kraja 19. veka do danas i kako odražava promenljive društvene stavove prema osobama sa invaliditetom. Analiza obuhvata i mađarski sinonimni rečnik, koji pokazuje da se uz starije dijagnostičke nazive

često javljaju pežorativni sinonimi, što ukazuje na tadašnje društvene predrasude. – Poseban naglasak stavljen je na poređenje mađarske i srpske terminologije: upoređivanje ova dva sistema omogućava stručnjacima s obe strane granice da lakše razumeju pojmovni sistem druge zemlje. Rezultati jasno pokazuju da terminologija nije samo jezička pojava, već direktno utiče na samopoštovanje, društveni ugled i dostojanstvo samih osoba.

KLJUČNE REČI • invaliditet, terminologija u specijalnoj pedagogiji, komunikacijski uticaj, društveni stav, jezičke predrasude, promena perspektive

Beérkezés időpontja: 2025. augusztus 20.

Elfogadás időpontja: 2025. augusztus 28.

